

אוכלוסי הגליל (סקירה גיאוגראפית)

מאת

דוד עמירן

מרוכים ההבדלים הגיאוגראפיים בין הגליל לשאר חלקי הארץ. הר יהודה הוא גוש הררי מגובש ומלוכד, המתרומם בקר-מדרון גבוה ואחיד מעל לגבעות השפלה. הדרכים העולות להר קשות הן, ועל-כן מועטות, ונוחות להגנה. הר יהודה מבצר טבעי הוא, ומבצר הררי זה, שמרכזו ירושלים עיר-הקודש, שימש גרעין גיאוגראפי למדינות הרבה בארץ.

הרי שומרון רבגוניים בהרבה מיהודה, המצטיינת באחידות נופה (לפחות כנגד הרבגוניות הכללית של נוף הארץ), אבל מלוכדים הם על-ידי איזון מרכזי, הוא שכס העיר וסביבותיה. גם מרכז זה והעיר שומרון בימים קדומים יותר שימשו בירה לכמה מדינות, שקצתן צמחו מן הניגוד לשכן שבדרום, ליהודה.

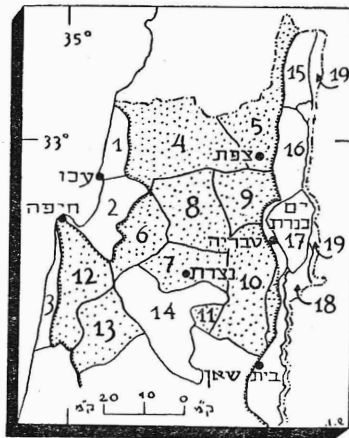
הגליל חסר את האחידות והגיבוש של יהודה ואת האיזון המרכזי המלכד את השומרון. הוא מתחלק חלוקה טבעית לאזורים אחדים, שדרכים נוחות לפי ערך משוכות ביניהם ומקילות את הגישה אליהם. אבל התבליט ההררי והגבהים הגדולים לפי ערך, בייחוד בגליל העליון, מקשים לרוב את החדירה לתוך האזורים פנימה. מכאן באו לו לגליל שתי תכונות הנראות כמתנגדות: נוחיות יחסית של מעבר, ושטחים הרריים המרוחקים מהתנועה הרגילה.

גבולות הגליל ברורים למדי. במערב — הים, במזרח — שקע הירדן, בצפון — הנקיק העמוק של הנהר ליטאני, ובדרום — המדרון היורד לעמק יזרעאל. מדרון זה מבדיל בין הרים למישור; בימי המאנדאט הבריטי היה מבדיל בין היישוב היהודי הרצוף שבעמק לבין היישוב הערבי ברובו שבהרי הגליל. בימי שלטון התורכים היה גבול זה מובהק עוד יותר על-ידי הביצות שנמשכו לאורך היבלים קישון וחרוד (ג'לוד)¹.

חלוקת הגליל לאזורי משנה ידועה (עי' ציור 1). בין הגליל העליון

מקרא: 1-3 עמק החוף; 1 עמק החוף הצפוני;
 2 עמק זבולון; 3 חוף הכרמל; 4-5 הגליל העליון;
 4 החלק ההררי המערבי; 5 הרמות המזרחיות;
 6-11 הגליל התחתון; 6 גבעות שפרעם; 7 הרי
 נצרת; 8 החלק המרכזי-עם האגנים הטקטוניים;
 9 המורדות לכנרת; 10 המדרגות הבולטות;
 11 גבעת המורה; 12-13 הכרמל; 12 הר הכרמל;
 13 מעבר מגידו; 11 עמק יזרעאל; 15-18 שקע
 הירדן; 15 החולה; 16 הסתימה בין הכנרת לחולה;
 17 הכנרת; 18 עמק הירדן התיכון; 19 מורדות
 עבר-הירדן המזרחי.

(נערך על-פי D. H. Kallner & E. Rosenau, The Geographical Regions of Palestine, *Geographical Review*, 29, 1939. pp. 61-80. Map p. 62.)
 (שירטט ש. ויתקין.)

ציור 1
 אזורי הנוף של הגליל

לתחתון מבדילה מדרגה שגובהה 350—500 מטר. הגליל התחתון מתחלק לארץ-גבעות במערב (גבעות שפרעם), לחלק מרכזי הכולל את בקעת ביתר נטופה הגדולה ואת אגן סכנין בדרום ועולה בצפונו להרי הזור וקמנה שגובהם מגיע כמעט לשש-מאות מטר. בצפון-מזרח שופעים מורדות הכנרת החשופים, ומדרום — ממזרח להרי נצרת — מתנשאות המדרגות הבולטות הנושאות את הרמה של כפר תבור ואגן יבנאל. — בגליל העליון הישראלי אנו מבדילים בין החלק המבותר המערבי, המכוסה יער-משנה דוקרני וצפוף, לבין החלק המזרחי החשוף והפתוח, שבו התבליט היחסי מועט מבגליל העליון המערבי עד כדי מציאותן של רמות רחבות-ידיים. שלא כיהודה, חסר הגליל את מדרגות גבעות השפלה ואת התלם העמוק שביניהן לבין ההרים. לפיכך הדרכים מחוף הים להרי הגליל עולות במתינות ובשיפוע לא מרובה. מתוך שהוא שוכן בין המרכזים המדיניים החשובים של מרחב גיאור גראפי זה, בין החוף הישראלי לבין יהודה בדרום, ובין הר הכרמל עם דמשק, בירות וצידון בצפון, נעשה הגליל כעין מרחב צדדי, השוכן על הגבול, ומכוח

הוא שקבע את הגבול בין השומרון לגליל לאורך הקישון והגליל, "לפי שהביצות הנמשכות לאורך הנהרות הללו הן גבול יעיל." (ע' 7).

כן נעשה גם לאיזור מקלט ומפלט. בזה נבדל הוא בבירור מיהודה והחוף. שעה שנכבשו אזורים אלה, לא התקשה הכובש לחדור אפילו לפינות הנידחות של המחוזות האלה אחידי הנוף ולהכניע ולמגר או לגרש את העמים הנכבשים. ואילו בגליל הרחוק לפי ערך מן המרכזים המדיניים והרבגוני בנופו, שכמה מצודות טבעיות בו, הנוחות לנסיגה, מצאו להם מקלט הרבה עמים.

על־כן אנו מוצאים בגליל — היום כמו בעבר — תערובת עשירה ורב־גונית של עמים ודתות וכיתות מכל גלי העליות והפלישות שהגיעו לארץ בזמן מן הזמנים. לפני מאה שנה, כשהיתה המפה של חלוקת תושבי הארץ לפי דתותיהם חדגונית למדי ורשמה ביהודה ובשומרון כמעט מוסלמים בלבד, חוץ מן הערים ששם היו האוכלוסים מעורבים יותר, העלתה מפת הגליל תמונה רבגונית הרבה יותר. מלבד המוסלמים הסוניים שבשאר חלקי הארץ, היינו מוצאים שם מוסלמים שיעיים, הם המתואלים, שמרכזם בגליל הצפוני מעבר לגבול הלבנון בפלד בשארה, ועוד דרוזים, בהאים, נוצרים בני כיתות שונות, וגם יהודים ובתוכם עובדי־אדמה. היישובים שישבו בהם היהודים הללו ומספר הנפשות של אלה היו משתנים והולכים במרוצת הדורות.

קבוצות האוכלוסין הראשיות הן (עי' גם ציור 2):

א. מוסלמים סוניים מבני הארץ.

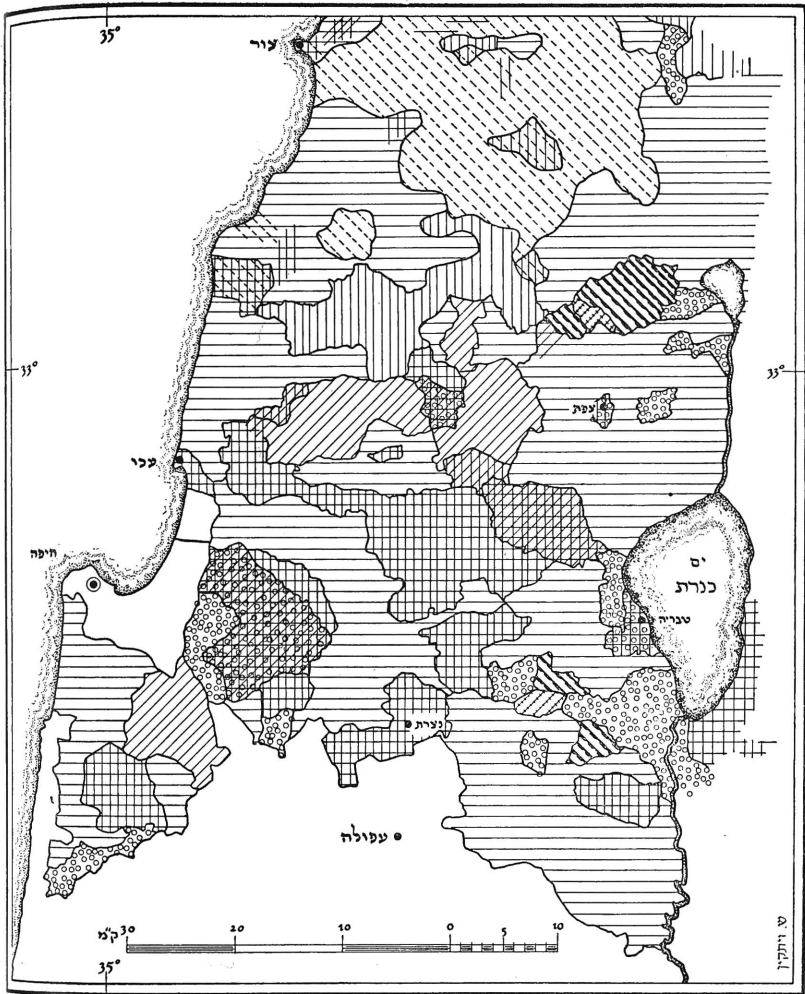
ב. מוסלמים סוניים בני ארצות אחרות שאינם ערבים לפי מוצאם

הלאומי. עמהם נמנים:

(1) מוערבים יוצאי אלג'יר, שעלו לארץ לאחר שנכבשה אלג'יר בידי הצרפתים בשנת 1830. בשנת 1870 בערך יישבו אותם השלטונות התור־כיים בשני אזורים שהיו אז שוממים: על הרמות שמצפון לצפת (רס־אל־אחמר, עלמא, דישום) ובאיזור שבין התבור לבין הכנרת (כפר סבת, חדיתה). מספר תושביהם של כפרים אלה הגיע בשנת 1931 ל־2305 נפש.

(2) זמן קצר לאחר מכן יושבו באותם האזורים גם קצת עולים צ'רק־סימ, שעלו לארץ לאחר שארצם בקאווקאז נכבשה לפני הרוסים מידי התורכים. רובם התיישבו בעבר־הירדן המזרחי, ומקצתם התיישבו גם בגליל בכפר קמה ובריחניה שעל־יד עלמא הנ"ל. המספר הכולל של תושבי הכפרים האלה בשנת 1931 היה 866.

(3) גם הדים מן המתיישבים המצרים, שהיגרו לארץ בימים ששלטה בה מצרים בשנות השלושים של המאה הקודמת, הגיעו לגליל. כפר מיצר

ציור 2

קבוצות דתיות-לאומיות באוכלוסי הגליל — 1922

מקרא: 1 מוסלמים שונים; 2 מתואלים—מוסלמים שיעיים; 3 דרוזים; 4 נוצרים; 5 אלג'רים—מוסלמים; 6 צ'רקים—מוסלמים; 7 יהודים

(שירטט ש. ויתקין)

שעל יד עין-דור העברית יושב בימי איבראהים פחה על-ידי מהגרים מצריים, כפי ששם הכפר מעיד עליו, וכן חידש השלטון המצרי בימים ההם את היישוב של בית-שאן העיר²).

ג. מוסלמים שיעיים, הם מתואלים. מרכזם, כאמור, מעבר לגבול הלבנוני. נראה שבאו לראשונה לארץ-ישראל כלוחמים באחת המלחמות שבימי-הביניים³. מספרם בגבולות הארץ בזמן המפקד של 1931 הגיע ל-4100 נפש⁴).

ד. הקבוצה הבאה מייצגת את אחד המיעוטים הגדולים והחשובים ביותר שבקרב תושבי הגליל, הם הדרוזים. הם כת דתית מיוחדת, שיש כנראה קשרים בינה לאיסלם השיעי ולאיראן. הם יושבים בשישה-עשר כפרים שב-גליל העליון, לרוב בחלקו המערבי, וכן בכפרים מוג'ר ושפרעם שבגליל התחתון. הגוש השני של כפרים דרוזיים הוא על הכרמל — דלית אל-כרמל ועספיה. מספרם של הדרוזים בארץ גדל באמצע המאה הקודמת, בזמן שקצתם של הדרוזים יושבי הלבנון נאלצו לעזוב את משכנותיהם שם בתוקף גזירה שגזרו עליהם המעצמות האירופיות וגם תורכיה, מפני שהיו מתקיפים את שכניהם הנוצרים המארוניים. — כפרי הכרמל הם הצעירה בשתי הקבוצות. הכפרים הדרוזיים שם נוסדו במחצית הראשונה של המאה הי"ז בימי השולטן פחר א-דין השני. אז נוסדו שמונה כפרים, אבל רובם נחרבו בימי איבראהים פחה המצרי (1832—1840). עם הכפרים שנחרבו אותה שעה, נמנה גם שללה, הוא יערות-הכרמל של ימינו⁵. גם בגליל לא נתקיימו כל הכפרים הדרוזיים עד היום. ידוע שדאהיר-אל-עמר החריב, בשנת 1710 בערך⁶, את הכפר הדרוזי סלאמה (נ. צ. 185224), שעל-יד דיר חנה מצפון לבקעת בית-נטופה, ולפי דברי ג'רין קיים היה בימי מסעותיו בגליל (1850—1865) ישוב דרוזי בח'

2) *Survey of Western Palestine*. Memoir II. London, 1882 p. 132.

3) מ, אסף, הערבים תחת הצלבנים, הממלוכים והתורכים, תל-אביב תש"א, 1941. ע' 147.

4) E. Mills, *Census of Palestine 1931*, Vol I. Report. Alexandria, 1933. p. 82.

5) E. Epstein (אילת), *The Druzes of Palestine*, *Journ. R. Centr. Asian Soc.* 29. 1942. pp. 52-63, 55; E. Graf v. Mülinen. *Beiträge zur Kenntnis des Karmels*, *ZDPV* 30, 1907, S. 117-207, 148

6) א. הייט, דאהיר-אלעמר, שליט הגליל במאה הי"ח — פרשת חייו ופעולותיו, ירושלים

תש"ב 1942. ע' 104. ע' עי' ע' 16.

מיביליה (נ. צ. 172259) מצפון למג'ד-אל-כרום⁷⁾, מקום שהיום אין בו אפילו זכר ליישוב.

שמונה-עשר הכפרים שבגליל המיושבים דרוזים, מתחלקים לפי האחוז של אוכלוסייהם הדרוזים בשנת 1931 לקבוצות הבאות:

100%	דרוזים	ינוח, בית-ג'ן, עין-אל-אסד
98%	דרוזים	דלית-אל-כרמל
96%		ג'וליס
95%		ירכא, ג'ת ⁸⁾ , סג'ור
90%		חורפיש
83%		כפר סמיע
82%		כסרא ⁸⁾
67%		עספיה
52%		פקיעין
51%		אבו סנאן, מוג'ר
39%		ראמה
12%		שפרעם
2%		כפר יסיף

אין ספק, שאחוז הדרוזים באוכלוסי הכפרים האלה עלה עכשיו, מאחר שהם נשארו בכפריהם בשעת מלחמת השחרור ותקומתה של ממשלת ישראל ולא נטשו אותם, כמו שעשו קצת משכניהם המוסלמים. — במפקד של נובמבר 1931 נפקדו בארץ 9148 דרוזים, מהם 9014 בגליל. הם היו 0.9% מכלל אוכלוסי הארץ ו-4¼ אחוז מאוכלוסי הגליל.

ה. לכת הבהאים קשרים איראניים, ואין למנותם עם המוסלמים. מספרם בגליל הגיע בשנת 1931 ל-318, רובם בחיפה ועכו.

ו. הנוצרים. חוץ מאיזור ירושלים, מרובים הנוצרים בגליל מבשאר חלקי הארץ. בשנת 1931 הגיע מספרם ל-34,757 נפש או 16% מאוכלוסי

7) V. Guérin, *Description géographique, historique et archeologique de la Palestine*, 3. partie. Galilée. 1880.

8) אוכלוסי הכפרים כסרא וג'ת היו בשנת 1922 כולם דרוזים.

הגליל. הם יושבים בעיקר בכפרי הגליל המערבי, גם בגליל התחתון וגם בגליל העליון, משני אגפי האיזור של כפרי הדרוזים. שטח גדול ורצוף מיושב על ידם בקרבת הגבול המדיני (עי' ציור 2), נוצרים אלה מפולגים לכיתות הרבה, ורובם רומיים-קאתוליים, אורתודוקסים-מלכיים ומארוניים. הם שרי-דים של כל גלי העלייה-לרגל, הפלישות וההגירות שהגיעו לארץ.

תופעה מעניינת היא שאין יישוב נוצרי טהור בגליל, והוא דבר המבדיל את הכפרים הנוצרים מן הכפרים של בני כל הקבוצות שהזכרנו קודם, חוץ מן הבהאים. המפקד משנת 1931 העלה 89 יישובים בגליל שקצת מאוכלוסייהם היו נוצרים. הם התחלקו לפי אחוז הנוצרים בכלל אוכלוסי הכפר כדלקמן:

פחות מאחוז אחד נוצרים	27 ישובים
2—9%	27
10—20%	7
21—50%	18
51—75%	5
למעלה מ-75%	5

הקבוצה הראשונה, כלומר הכפרים שבהם הנוצרים פחותים מאחוז אחד של האוכלוסים, אפשר להוציאה מן החשבון, לפי שעל הרוב עניין לנו כאן באדם אחד או שניים — פקיד ממשלתי, שוטר או אשה שנישאה לאחד מבני הכפר. גם הסוג השני עדיין אין בו משום יישוב נוצרי של ממש. נמצא אין כאן אלא 35 כפרים שיש בהם יישוב נוצרי; בהם רק עשרה יש בהם רוב נוצרי, ורק חמישה הנוצרים שבהם מרובים על שלושה רבעים — ובכל אלה רק יישוב אחד, בו היו בשנת 1931 99% מן התושבים נוצרים, הוא כפר ברעם (משאר הכפרים היו במעליה 96%, באקרית 94%, בעילבון 92%, בפסוטא 88%). על מיעוט שליטתה של הנצרות בגליל מעידה גם העובדה, שרק 62% מתושבי נצרת היו נוצרים⁹.

ז. הקבוצה הדתית האחרונה שעלינו להזכירה, הם היהודים. גם מבחינת היישוב היהודי שבו וגלגוליו יש בו בגליל אופי מיוחד. ידוע שפקיעין שבגליל העליון המרכזי הוא היישוב היהודי הכפרי החקלאי היחיד ששרד בארץ מן הימים שלפני חורבן הבית עד להתיישבות הציונית¹⁰). אף ידוע, שסיבות היסטוריות שונות סייעו בקיומו של יישוב יהודי כפרי וקצתו גם חקלאי בגליל

⁹ בשנת 1922 היו אוכלוסי הכפרים ברעם ועילבון כולם נוצרים.
¹⁰ SWP מציינ את מספר תושביה היהודים כמאה, ז"א כרבע מתושבי הכפר. בשנת

בדורות שלאחר חורבן הבית השני, בימי־הביניים ובמקומות מועטים עד למאה האחרונה. מלבד שרידי בתי־הכנסיות הגליליים המעידים על היישוב היהודי במאות הראשונות לסה"נ, נשמרו ידיעות על יישובים יהודים שהיו בימי־הביניים, כגון הכפרים חקוק, כפר חנניה (היום כפר עינן), עלמא, דלתא, גוש־חלב, כפר כנה, כפר יסיף, עבילין ושפרעם¹¹). מספר היהודים בכפרים אלה היה על־פירוב כמה עשרות נפשות.

עוד במאה הי"ט היו תושבים יהודים חקלאים לא רק בפקיעין, אלא גם בשפרעם ובכפר יסיף. בשני המקומות נתחדש היישוב בימי שלטונו היציב של דאהיר־אל־עמר וביוזמתו באמצע המאה הי"ח¹²). היישוב בכפר יסיף היה קיים כנראה עד לשנת 1840. היישוב בשפרעם נתחדש כמה פעמים גם במאה הקודמת — למשל על־ידי התיישבות שלושים משפחות חקלאים מיוצאי מרוקו בשנת 1850¹³) — ולא פסק לגמרי אלא בשנות מלחמת־העולם הראשונה. במחצית הראשונה של המאה הקודמת אפילו נעשו עוד נסיונות להתיישבות חקלאית חדשה בגליל העליון, כפי שמעיד נסיונם של קבוצת יהודי צפת אחר הרעש של 1837 להתנחל על העצמון בח' ג'רמק¹⁴).

ויש בכך משום נותן־עניין, שרוב הכפרים שמקצת תושביהם היו יהודים במאות האחרונות הם כפרים שאוכלוסייהם מעורבים, כפי שאנו מוראים בלוח זה:

מספר התושבים לפי דתות בשנת 1922

יהודים	דרוזים	נוצרים	מוסלמים	
63	304	215	70	פקיעין
—	402	1263	623	שפרעם
—	33	665	172	כפר יסיף
—	—	380	341	גוש חלב

1922 נפקדו בו 63 יהודים, ובשנת 1931 52. במאורעות תרצ"ו־ט (ביולי 1939) פונו תושביה היהודים והועברו לחיפה.

(11) עי' י. בן־צבי, כתבים ב', ג'. שאר ישוב, תל־אביב תרצ"ו 1936, ומאמרים שונים בידיעות מאת י. בן־צבי, י. ברסלבקי ואחרים.

(12) א. הייט, שם, ע' 80, י. בן־צבי, לתולדות היישוב היהודי בכפר יוסף, ציון 1. תרפ"ו 1926, ע' 70-57.

13) *Survey of Western Palestine, Memoir I, p. 355.*

(14) י. בן־צבי, התיישבות בכפר ג'רמק לפני מאה שנה, דבר, 3892, 11.3.1938.

—	—	528	289	עבילין
—	—	503	672	כפר יונה

עד כמה מבנה האוכלוסים של הגליל שונה מזה של שאר חלקי הארץ

נראה בלוח הבא:

אחוז בני הדתות השונות מכלל האוכלוסיה בשנת 1931

יהודים	דרוזים	נוצרים	מוסלמים	הגליל
14.8	4.3	16.3	64.3	
17.5	0.005	6.9	75.6	שאר חלקי א"י

להתפתחות האוכלוסים בגליל במאת-השנים האחרונה יש בידנו מקורות עשירים יותר משל שאר חלקי הארץ. אותו חלק של ה-Survey of Western Palestine הכולל את הדין-וחשבון על הגליל, מביא גם מספרים על אוכלוסי הכפרים, כפי שהעריכו אותם חברי קבוצת הסקר בשנות 1870/80. 30% מהמספרים הם הערכות לשנת 1859, שנעשו בידי הקונסול הבריטי רוג'רס.

סדרה שנייה של מספרים לשנת 1886 פורסמה על ידי שומאכר¹⁵, ששימש אז מהנדס מחוזי. לפי החוק התורכי היו כל הגברים מגיל 16 ועד 60 חייבים באנגריה לשם בצוע עבודות ציבוריות. לצורך זה ערך מהנדס המחוז מפקד ולפי כמה דוגמאות העריך, שהגברים מהגלים הנ"ל הם חמישית מכלל האוכלוסים. התוצאות המפורטות של מפקד האוכלוסים של שנת 1922 מוכיחות שמנייניו של שומאכר גבוהים מדי¹⁶ — וזמן הראוי לבחון במקום אחר, אם מספריו היסודיים גבוהים מדי או שמוטעת הנחתו על היחס שבין כלל האוכלוסים לבין הגברים בני 16—60.

המפקדים המודרניים היחידים שנערכו עד עכשיו בגליל כולו, הם שני המפקדים שנערכו בימי ממשלת המאנדאט ביום 23.10.1922¹⁷ וביום

15) G. Schumacher, Population list of the liva of 'Akka, QST PEF 1887. pp. 169-191.

16) גם שוובל העריך את מספרי ה-SWP על אלה של שומאכר. עי' V. Schwöbel, Die Verkehrswege und Ansiedlungen Galiläas in ihrer Abhängigkeit von den natürlichen Bedingungen, ZDPV 27. 1904. S. 1-151. Tafel I-V מפות, עי' מפה II.

17) J. B. Barron, Palestine Report and general abstracts of the census of 1922, Jerusalem, 1923.

8.11.1948. מפקד האוכלוסים הראשון של מדינת ישראל ביום 18.11.1931¹⁸). עדיין לא כלל קצתו של שטח הגליל, שרק זמן קצר לפני כן נצטרף למדינה¹⁹). בדיקת המספרים שניתנו בפרסומים אלה מראה על התפתחות אוכלוסיים יציבה בהשוואה לחלקים אחרים של הארץ. אוכלוסי הגליל²⁰ גדלו משנת 1870 עד 1922 ב-96%, ואם נוציא את חיפה מחשבון זה — ב-71%, ז"א ב-1.4% לשנה. בשנות 1922—1931 גדלו האוכלוסים ב-39%, כלומר ב-4.3% לשנה, וב-52% אם נצרף לחשבון את חיפה. אחוז זה של ריבוי גבוה כלשהו מן האחוז הכל-ארצי בשנים אלה, שהוא 37%²¹). ציור 3 מראה את גידול האוכלוסים בפרק שמן שנת 1870 עד שנת 1922. תרשים זה מלמדנו, שהאזורים הבאים גדלו ביותר (למעלה מ-150%): האזורים שבהם התפתחו יפה היישובים העבריים — כסביבות חיפה, גוש יבנאל, וראש-פנה; קצתם של כפרי הכרמל — בכללם דלית-אל-כרמל הדרוזית — שנהגו במישרין ובעקיפין מהתפתחותה של חיפה; כפרים בגבול עמק יזרעאל ובגליל התחתון — מהם עשירים באדמות פלחה כדבוריה ולוביה המוסלמיות, ומהם כפרים הרריים שאוכלוסיהם מעורבים, והם מצטיינים במטעיהם ובגידולי ירקות ששוקדים על טיפולם. לקבוצה זו משתייכים גם כמה כפרים שאוכלוסיהם לא-ערבים, כגון חורפיש הדרוזית, עלמא האלג'רית וכפר קמה הצ'רקסית. הקבוצה הבאה שאוכלוסיה גדלו לרוב יותר מכפליים, כוללת כפרים באזור הרמות שמצפון-מערב לצפת, כפרים דרוזים מסויימים כבית-ג'ן (הכפר הגבוה ביותר בישראל — 930 מטר מעל לפני הים), סג'ור, ירכא, וכן שטח נרחב בצפון-מערבו של הגליל העליון, ורוב כפרי הכרמל שלא נכללו בקבוצה הקודמת.

כנגד זה ישנה קבוצת כפרים שאוכלוסיהם לא גדלו. הללו רובם כפרים שיישובם נוצרי-מוסלמי מעורב, חוץ מצפורי המוסלמית, והם נמנים לרוב

18) E. Mills, *Census of Palestine 1931. Population of villages, towns and administrative areas*, Jerusalem, 1932.

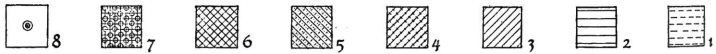
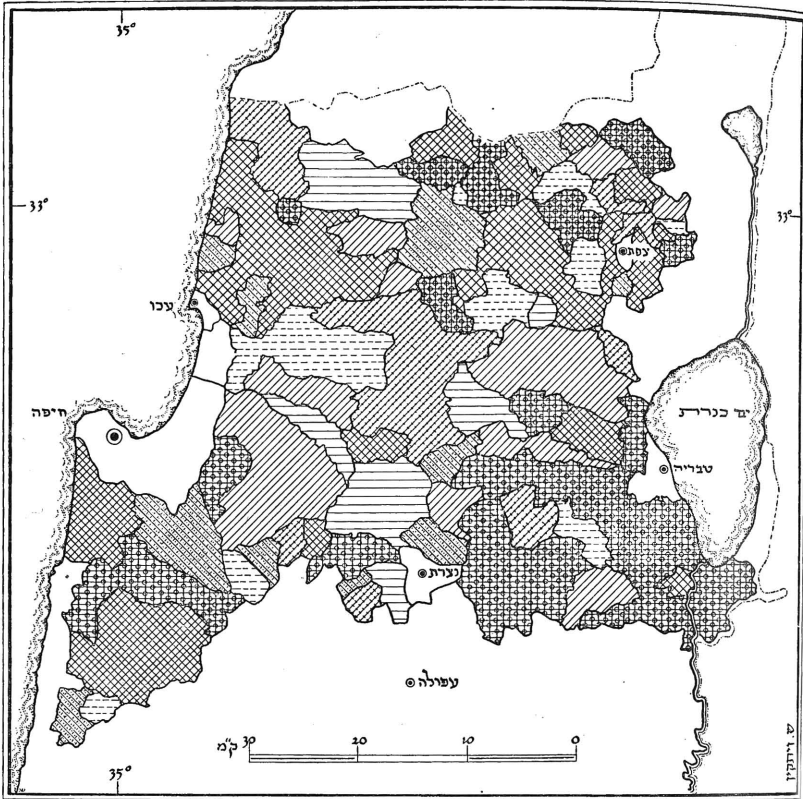
19) ירחון סטטיסטי לישראל. 1. א' תש"ט 1949. ע' ה, 4.

20) חישוב אוכלוסי הגליל נעשה בשטח ההררי שמצפון לעמק יזרעאל ועמק חרה, ובכלל זה השטח של שקע הירדן והר הכרמל השייכים לעניין, כדי לכלול בחישובים את כל כפרי הדרוזים.

21) ואלה המספרים של גידול אוכלוסי הגליל, חוץ מחיפה: 1870 150, 52

1922 700, 141

1931 000, 215

ציור 3

ריבוי אוכלוסי הגליל 1870—1922

מקרא: 1 הפחתה ביותר מ-5%; 2 יישוב יציב - 5% עד 5%; 3 ריבוי 250%-6; 4 ריבוי 260%-50; 5 ריבוי 51%-90; 6 ריבוי 91%-150; 7 ריבוי של יותר מ-150%; 8 ערים. (שירטט ש. ויתקין)

עם הכפרים הגדולים ביותר בגליל — גם לפי שטח אדמותיהם וגם לפי מספר אוכלוסייהם, כגון:

אוכלוסין בשנת 1922	דונם	
1880	47770	תרשיחא
442	29084	מעליה

984	30372	ערבה
2582	55378	צפורי

לבסוף מעלה הסטטיסטיקה שתי קבוצות כפרים שאוכלוסייהם פחתו בפרק שמשנת 1870 עד 1922. הם גוש שלם בגליל המערבי האמצעי, הכולל את שעב, מער, כבול ועוד, זאת אומרת כפרים שאוכלוסייהם מוסלמים או מוסלמים ונוצרים, שקצתם נמשכו לערים וקצתם סבלו ביחוד בחלק הראשון של התקופה הנידונה מחוסר הבטחון ששרר באיזור, והוא פגע בכפרים אלה יותר מבכפרים השוכנים במרכז האיזור ההררי. הקבוצה השנייה הם כפרים בודדים בסביבת צפת—גוש-חלב, קדיתה, ומוג'ר-אל-חיט, וכן ראמה וכפר סבת האלג'רי.

בפרק שמן 1922 עד 1931 היו הפחתות קלות של האוכלוסים במורדות הגליל המזרחיים שמדרום-מזרח לצפת ובחלק הדרומי-מזרחי של הגליל התחתון. גידול של 30%—50 אנו מוצאים בחלק המערבי, וביחוד בצפוני מערבי של הגליל, ואילו רוב הגליל מראה ריבוי יציב עד 30%.

שוובל צייר את מפת צפיפות האוכלוסין לפי מספרי ה-Survey of Western Palestine⁽²²⁾. מפה זו מראה צפיפות של 50 תושבים ויותר לקילומטר מרובע רק בחלק הלבנוני של הגליל ממזרח לצור, ובדרך כלל יורדת הצפיפות כל שאנו מפליגים דרומה ומחוצה למרכז.

בשנת 1922 היה רוב הגליל מיושב בצפיפות של 15—50 תושבים לקילומטר מרובע, וערכים של 51—75 נמצאו רק באיזור יישובי הדרוזים בחלקה המערבי של דרך עכר-צפת. לדרגת צפיפות זאת עלו עד 1931 גם סביבות צפת ונצרת, סעסע ובצה.

בסך הכל נפלה צפיפות האוכלוסים של הגליל משל החלקים העיקריים של השומרון ובייחוד של יהודה, שבהן היתה התפתחות האוכלוסים וההתיישבות סוערת יותר כנגד ההתפתחות היציבה יותר שבגליל.

(22) ע"י חיבורו הנזכר בהערה 16, לוח II.